

MORAVCSIK GYULA

GYÓNI MÁTYÁS EMLÉKEZETE

(1913—1955)

Az emberélet útjának csupán a felénél tartott még, amikor tragikus hirtelenséggel befejezte azt s eltávozott, minden emberi számítás ellenére egykori tanárára hagyván a feladatot, hogy emlékezetét felidézze azok számára, akik nem ismerték közleről és akik egykor majd az ő munkái nyomdokain indulnak el újabb kutatóutakra.

1913. december 18-án Budapesten született. Édesatyját, a budapesti ev. gimnázium tanárát, haladó magatartása miatt 1919 után három évre megfosztották állásától. Anyai nagybátyja az első világháború ismert, Szibériában ugyancsak tragikus körülmények közt elhunyt költője, Gyóni Géza volt, aki a magyar költők közül elsőnek énekelte meg a Nagy Szocialista Forradalmat. Miután 1932-ben a budapesti ev. gimnáziumban kitüntetéssel letette az érettségi vizsgálatot, két éven át az Erzsébet Tudományegyetem soproni evangélikus hittudományi karának hallgatója volt. De a theologiai tanulmányok, melyek körén belül is főleg az újtestamentumi görög nyelv, a koiné érdekelte, nem elégítették ki. Szakított a megkezdett pályával s miután eredeti családi nevét („Szolár”) nagybátyja után „Gyóni”-ra magyarosította, 1935-től mint görög-latin-magyar szakos tanárjelölt s egyben mint az Eötvös-Kollégium tagja a budapesti egyetem bölcsészeti karán folytatta tanulmányait. Alapos filológiai felkészültségével és igazi tudós hajlamaival már egyetemi évei alatt elárulta nagyrahatottságát. Mint klasszikus filológusnak az érdeklődése a középgörög tanulmányok ama területei és vonatkozásai felé fordult, amelyek a magyar nyelvészeti és történeti kutatásokkal a legszorosabban összefonódnak. 1937 nyarán ösztöndíjasként a müncheni egyetem híres „közép- és újjörög szeminárium”-ában egészítette ki szakismereteit. Első nagyobb tanulmányát („Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében”, Bp. 1938.), mely utóbb 1940-ben „sub auspiciis gubernatoris” kitüntetéssel szerezte meg számára a doktori fokozatot, a Magyar Tudományos Akadémia dicsérettel tüntette ki. E munkát, amely nemcsak arra a kérdésre adott kimerítő választ, hogy hogyan tükröződik a középkori görög forrásokban Magyarország földjének és a magyar népnek a képe, hanem egyben szójegyzék alakjában tartalmazza azt a magyar nyelvi

anyagot, amely a bizánci forrásokban ránk maradt, a hazai és külföldi kritika egyaránt nagy elismeréssel fogadta és a szakirodalomban gyakran hivatkoznak rá.

Miután egyetemi tanulmányait 1938-ban kitüntetéssel befejezte és a budapesti gyakorló gimnáziumban töltött éve után középiskolai tanári oklevelet nyert, 1939-től három éven át az aszódi Petőfi-gimnáziumban működött, ahol nemcsak oktató és nevelő munkáját végezte példás odaadással, hanem a kis vidéki városban éjt napallá téve elkészítette nagy munkáját („A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei”, Bp. 1943.), melyet a Magyar Tudományos Akadémia mint „módszer és eredmény tekintetében egyaránt maradandó monografiát”, melynek „eredményei... mind görög, mind magyar oldalon megbízhatók, részben nyilvánvalóan alapvető jelentőségűek”, a Sámuel—Kölber-jutalommal tüntette ki. E munka, mely voltaképpen folytatása és kiegészítése a szerző doktori értekezésének, tüzetes vizsgálat alá veszi a magyar nyelv mindazon szórványemlékeit, közszavait és tulajdonveit, melyeket a bizánci források feljegyzései őriztek meg, s e vizsgálódások alapján megállapítja a magyar szórványemlékek elgörögösítésének módját, a bizánciak eljárását a hangjelölés, hangsúlyozás és morfológiai beillesztés tekintetében és ezek tanulságait görög és magyar szempontból egyaránt értékesíti. A szerző e munkájában a görög és magyar nyelvészeti ismeretek teljes vértetéiben jelenik meg, értékes következtetéseket von le nemcsak a bizánci, hanem a magyar nyelvtörténet szempontjából is, kivált ami az Árpád-kori szóvégi magánhangzók és a magyar hangok és a görög hangjelek megfeleléseit illeti, amely utóbbiakat rendszeres táblázatban tünteti fel. Gyóni e munkája egyrészt arról tanúskodik, hogy milyen gyümölcsöző a komplex módszer alkalmazása, másrészt mintául szolgálhat más, hasonló, a jövőben elvégzendő feladatok, így pl. a magyar nyelv szláv, latin stb. feljegyzéses szórványemlékeinek kutatása számára is.

1942-től kezdve Gyóni Mátyás Budapesten folytatta tudományos tevékenységét. Mint állami középiskolai, majd később mint intézeti tanár a Kelet-európai Tudományos Intézetben a bizantinológia és a balkáni ügyek referense lett. Ugyanakkor kezdte meg működését mint díjtalan tanársegéd a budapesti egyetem Görög Filológiai Intézetében is. 1944 elején említett nagy munkája alapján a budapesti egyetem bölcsészeti karán a „Középgörög filológia, különös tekintettel Bizánc és a délkelet-európai népek kapcsolataira” című tárgykörből magántanári habilitációt nyert. A második világháború hazánkat érő hullámai, a német megszállás zivataros áradata azonban az ő tudományos tevékenységét is megbénította egy időre. Katonai szolgálatot kellett teljesítenie, majd orosz fogságba került, ahonnan csak 1945 nyarán tért haza, amikor újra megkezdte munkáját mint a Magyar Történettudományi Intézet keleti osztályának munkatársa és mint egyetemi díjtalan adjunktus és magántanár.

Még aszódi középiskolai tanár korában bontakozott ki Gyóni Mátyás előtt egy nagyszabású tudományos terv: összegyűjteni és beható vizsgálat alá venni a román népre vonatkozó bizánci tudósításokat s ezek alapján világosságot deríteni a román történet kezdeteire. Gyóni Mátyást e terv felvetésében nem az akkor uralkodó nacionalista és sovinszta szempontok vezették, hanem egyes-egyedül az igazság felderítésének vágya, amely mint állandó ösztönző rugó minden tudományos kutatása mögött ott volt. Hogy e tervet megvalósítsa, széleskörű kutatásokba kezdett. E cél szolgálatába állította két újabb külföldi tanulmányútját is. 1941 nyarát mint ösztöndíjas a bécsi Collegium Hungaricum-ban, majd a második világháború után az 1948/49. tanévet az Accademia d'Ungheria vendégelőadójaként Rómában töltötte, és az ottani könyvtárakban alkalma volt tervezett munkájához nagy anyagot gyűjteni.

Gyóni Mátyás több mint egy évtizeden át páratlan kitartással dolgozott e nagy munka megvalósításán, melynek végleges tervét a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya 1953. november 2-án tartott ülésén mutatta be („A román történet bizánci forrásai”, Osztályközlemények V. 1–4. sz. 71–78.). Egy három kötetes munka lebegett szemei előtt, amely egyesíténé a román nép történetének X–XIII. századi szakaszára vonatkozó összes forrásokat megfelelő kritikai tanulmányok kíséretében. Bár eredetileg Gyóni csupán a bizánci, tehát görög nyelvű forrásokra gondolt, utóbb kiszélesítette kutatásai körét, belevonván abba a más nyelvű (latin, orosz, szerb, bolgár, francia, német, óizlandi, arab, héber, örmény és szír) anyagot is, mint amely a jelzett periódusra vonatkozólag kiegészíti a bizánci források tudósításait s egyben nem egy bizánci vonatkozást is tartalmaz. Itt is kiderült, hogy az egyes tudományágak nem dolgozhatnak egymástól elszigetelten s ami az egykori történeti valóságban összetartozott, azt a tudós vizsgálódás nem választhatja szét. Gyóni kutatásai köréből mintegy 17 nagyobb tanulmányt tett közzé magyar, német, francia és orosz nyelven hazai és külföldi folyóiratokban, melyek mindegyike egy-egy forrás vagy forráscsoport románokra vonatkozó tudósításainak elemzését s az azokkal kapcsolatban felmerült problémák vizsgálatát adja. Így pl. egyik dolgozata a bizánci archaizáló népnevek használatának kérdésére vet új fényt, egy másik viszont rendkívül érdekes adalékokat nyújt a balkánfélszigeti vláchok kétlegelős pásztorkodása és juhsajt-termelése és szőttes-készítése bemutatása útján a gazdasági viszonyaikra vonatkozólag. Amint Gyóni a magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékeinek vizsgálatakor alaposan elmélyedt a magyar nyelvtörténeti kérdésekben, ugyanúgy a román történet forrásainak tanulmányozása folyamán sokszor egészen távoli területekre is kiterjesztette figyelmét, melyek megismerését kitűzött célja megkívánta. Nagy alapossága és lelkiismeretessége, mely minden munkáját jellemezte, arra indította, hogy minden kérdésben maga tájékozódjék. Jellemző például, hogy legutolsó tanul-

mányában az óizlandi legendák kérdésében is új eredményekre jutott s hogy kutatásait szilárd alapra helyezze, nem elégedett meg mások közléseivel, hanem fotokópiák útján maga igyekezett ellenőrizni a különböző szövegkiadások egymáshoz való viszonyát.

Gyóni kutató munkáján kívül, amely jelentős eredményekkel gazdagította a tudományt, fontos feladatot végzett mint a Prágában megjelenő „Byzantinoslavica” c. szakfolyóirat magyar referense, melynek bibliográfiai rovatában 1949-től kezdve állandóan tájékoztatta a külföldi szakköröket a magyar kutatás eredményeiről és ezáltal nagymértékben hozzájárult a magyar tudomány nemzetközi kapcsolatainak kiépítéséhez.

Gyóni Mátyást nagyértékű, külföldön is nagyra értékelt tudományos munkássága elismerésül a Magyar Tudományos Akadémia 1948-ban fiatalon, 34 éves korában levelező tagjává választotta s az újjászervezett Akadémia 1949-ben újból megerősítette e választást. Mint magántanár és mint megbízott előadó 1945 óta tartott a budapesti egyetem bölcsészeti karán előadásokat a bizantinológia köréből. 1950-től kezdve mint intézeti tanár, illetve docens teljesen az egyetemhez kapcsolódott s tevékeny részt vett a görög szakos hallgatók képzésében is. Többször történt javaslat arra, hogy Gyóni egy létesítendő bizantinológiai tanszékre kinevezést nyerjen. Egy ilyen speciális tanszék felállításával, amilyen nemcsak a Szovjetunió, hanem a nyugati országok egyetemén is működik, a magyar tudomány régi szükséglete és hosszú évtizedeken át hangoztatott óhajta nyert volna kielégítést. Amidőn 1952-ben az Oktatásügyi Minisztérium valóban pályázatot hirdetett egy bizantinológiai és újjörög filológiai tanszékre, Gyóni beadta pályázatát abban a reményben, hogy ilyen módon teljesen a bizantinológia tudományos és egyetemi művelésének szentelheti magát, de a meghirdetett tanszék felállítása és betöltése mégsem történt meg. 1953-ban pályázatot hirdettek egy egyetemes középkori történeti tanszéken a bizantinológia tárgyköréből. Gyóni ismét beadta pályázatát abban a reményben, hogy ilyen módon a bizantinológia végre hivatalos képviselőt nyer az egyetemen. 1953 nyarán meg is történt Gyóni kinevezése, de nem — mint a pályázati hirdetés jelezte — egyetemi tanárrá, hanem csak tanszékvezető docenssé és pedig egyszerű egyetemes középkori tanszékre, amelynek bizantinológiai jellege kinevezésében nem szerepelt már. Egy évvel később 1954-ben Gyóni vezető tanára lett e tanszéknek, amely a középkor egész, a XVII. sz. közepéig kiterjesztett keleti és nyugati történetét felölelte.

Gyóni Mátyásnak egyik legfőbb vonása volt mindenkoron a szigorú kötelességtudás, a komoly felelősségérzet és a meg nem alkuvó lelkiismeretesség. Valóban, mindazt, amit magára vállalt, teljes egészében és példamutatóan teljesítette, de túlérzékeny, minden külső hatásra finoman reagáló egyénisége megtorpan és összeroppant, amikor olyan feladatok súlya nehezedett rá, melyeket nem tudott lelkiismeretességével összeegyeztetni. Élete derék-

ban tört ketté, műve csonkán maradt a magyar és a nemzetközi tudomány nagy kárára. A szerény, melegszívű, igazi humanitástól és jóságtól áthatott, jellemes ember időnek előtte szállt sírba, itt hagyva és gyászba borítva hitvesét, apró gyermekeit, öreg szüleit és sok hazai és külföldi munkatársát és barátját, akik mind meleg szeretettel vették körül nemes egyéniségét.

Mindig van valami tragikus abban, amikor egy tudós, még ha el is éri az emberi kor végső határát, eltávozván, sok olyasmit visz magával a sírba, amit nem tudott a maga teljességében átadni a köznek: terveket, gondolatokat, meglátásokat, melyekre talán ugyanúgy, mint ő, senki sem fog rájönni. De még sokkal lesújtóbb és vigasztalanabb, amikor egy nagyra-hivatott, tehetséges s erői teljében levő fiatal lélek viszi el magával mindazt, amit tervezett, amit ígért, ami benne volt, aminek megvalósítását tőle vártuk. Ez az objektív tragikuma Gyóni Mátyás korai távozásának is. Halála pótolhatatlan veszteség, mert ő lett volna arra hivatva, hogy az elődök hosszú sorától megőrzött fáklyát átvegye és a magyar bizantinológia jövő fejlődését biztosítsa.

